

O VICTORIE A INSTINCTULUI MORTII?

VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Autorul se bazează în interpretarea sa pe ideea psihanalitică în conformitate cu care basmul este un vis colectiv și poate fi interpretat ca un vis. Respingând tentanta ipoteză că basmul „Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte” ar putea fi înțeles ca o expresie a tendinței de a reveni în uter, aspect corelativ traumei nașterii, autorul avansează ideea că personajul principal este animat de instinctul morții, tinzând ab initio spre extincție.

CUVINTE-CHEIE: interpretarea psihanalitică a basmului, trauma nașterii, întoarcerea în uter, instinctul morții.

La primele lecturi ale basmelor lui Ispirescu, copil fiind sau om tânăr, „Tinerete fără bătrânețe...” nu mi-a atras atenția. Le aveam pe amândouă: tinerețea era în fapt și părea fără sfârșit. Avansarea în vârstă și proiectul Insight dedicat psihanalizei basmului românesc m-au schimbat perspectiva. Un alt motiv de interes pentru acest basm a fost remarcabila interpretare filosofică dată basmului de Constantin Noica în Sentimentul românesc al ființei, unde îl numește basmul ființei, care îl „silește” pe filosof să îl analizeze „verset cu verset”.

Începuturile basmului ne indică fără echivoc faptul că avem de-a face cu un produs al imaginației. Timpul în care se desfășoară acțiunea este unul psihic și nu unul real/extern: plopul era atunci un pom fructifer care făcea „pere“, urșii aveau o coadă impresionantă pe care o foloseau în luptele intraspecifice, prădătorii și prada nu numai că nu se aflau în conflict, ci se și iubeau (lupii și mieii se sărutau!).

Mă voi ghida în demersul meu hermeneutic după principiul psihanalitic, în conformitate cu care basmul este un vis al psihicului colectiv. Structura sa este similară celei a viselor noastre obișnuite, adică textul pe care îl citim sau auzim este echivalentul conținutului manifest al visului – acea parte reținută de visător și care poate fi povestită. Prin conținutul manifest al visului se exprimă simbolic conținutul său latent sau inconștient. Simbolismul visului sau al basmului este necesar pentru a liniști cenzura (supraeul) care veghează ca în conștiință să nu pătrundă elemente anticulturale din inconștient. Din punctul de vedere al psihanalizei freudiene, inconștientul este populat de tendințe instinctuale sau pulsionale incompatibile cu normele morale, cum ar fi tendințe incestuoase, perverse și agresive manifestate la începutul vieții în constelația familială. Pentru perspectiva adleriană și jungiană, celelalte două orientări majore din perioada întemeierii psihanalizei, în inconștient vom găsi aspectele asociale ale dorinței de afirmare, respectiv structurile fundamentale ale psihicului uman — arhetipurile. Dacă visul este calea regală de acces la inconștient, cum susținea Freud, atunci, în virtutea înrudirii dintre vis și basm, ultimului îi revine același atribut de a ne aduce la cunoștință umbra omului. Deosebirea dintre basm și vis constă în faptul că primul trebuie să respecte condiția comunicabilității căreia visul nu i se subordonează. Basmul, care atinge adeseori nivelul operei de artă, aparține culturii, în timp ce visul individual rămâne în zona psihicului.

Pentru mine și, presupun, pentru mulți dintre cititorii familiarizați cu literatura psihanalitică, cea mai tentantă interpretare, prin simplitate și evidență, ar fi că prin conținutul manifest al basmului „Tinerețe fără bătrânețe...” se exprimă simbolic o tendință inconștientă universală descoperită de Otto Rank, unul dintre discipolii lui Freud, și anume tendința de reîntoarcere în uter. O astfel de tendință, detectată de Rank în experiența sa psihoterapeutică, ar proveni din fenomenul pe care îl numește „trauma nașterii”^[1]. Separarea prin naștere de mamă și de uter, spațiul protector și hrănitor perfect, în care copilul, fiecare dintre noi, trăiește o experiență paradisiacă, deși un fenomen natural, reprezintă prima traumă majoră a existenței noastre. Spațiul și timpul psihanalitic ar replica într-un mod controlat existența în uter și ieșirea din uter. Rank acordă în cartea sa un spațiu larg expresiilor culturale ale acestei realități psihice profunde, printre care se numără și mitul nașterii eroului. Viitorul erou își începe viața în uter sub semnul persecuțiilor tatălui, care încearcă să împiedice nașterea (deghizare simbolică a propriului refuz de a se naște), iar destinul său ulterior, marcat de performanțe excepționale, nu reprezintă decât încercări de a compensa traumatismul nașterii și de a-și recuceri mama. „Mitul nașterii eroului ne arată cât de dificil a fost pentru erou să renunțe la protecția pe care i-o oferea viața intrauterină, protecție pe care încearcă să o redobândească prin fapte excepționale.”^[2] Mitul lui Hercule ar ilustra, printre multe alte exemple, teza lui Rank prin dificultatea nașterii sale și realizările sale de excepție.

O variantă contemporană a acestei idei expune Pascal Bruckner în *Copilul divin*^[3]. Louis, unul dintre gemenii aflați în uterul mamei, refuză cu obstinație și consecvență să se nască, nu pentru că astfel ar trebui să renunțe la privilegiile de neegalat ale existenței intrauterine, ci pentru că știe,

---

1 Otto Rank, *Trauma nașterii*, Editura Trei, 2021.

2 Otto Rank, *Op. Cit.*, p. 115.

3 Pascal Bruckner, *Copilul divin*, Editura Trei, 2016.

grație cunoștințelor pe care le-a primit de la neonatologul Fontane încă în stadiul de embrion, că realitatea extrauterină este de neacceptat: „Trăsese concluzia că oamenii sunt ticăloși și că existența are un caracter efemer.”^[4] Așadar, nu este vorba de a se întoarce în uter după traumatismul nașterii, ci despre refuzul în cunoștință de cauză al ieșirii din uter într-o lume ostilă, imperfectă, imorală și inestetică.

În același câmp ideatic se putea înscrie și basmul românesc în discuție. Plânsul copilului de împărat în uter ar putea fi văzut ca reacție anticipativă la iminenta naștere, iar promisiunea tatălui că-i va oferi tinerețe fără bătrânețe, dacă se va naște, nu este decât o modalitate de a-l asigura că și în lumea extrauterină va beneficia de o viață asemănătoare prin calitate cu cea din uter. De asemenea, călătoria fiului de împărat, ajuns un tânăr frumos, puternic și înțelept, în căutarea realizării dorinței sale celei mai puternice poate fi interpretată ca o încercare bine transfigurată simbolic de reîntoarcere în uter. Revenind la ideea că basmul este o variantă de vis și adăugând faptul că foarte multe vise nu sunt, în esență, decât realizări de dorințe, unele profund inconștiente, aș putea afirma concluziv, că „Tinerețe fără bătrânețe...” are drept conținut latent realizarea dorinței regresive de întoarcere în uter. Deși tentantă, ipoteza aceasta ține seama doar de o parte din basm, neglijând o alta, pe care o consider foarte importantă. A o lua în discuție ne-ar conduce la o cu totul altă ipoteză hermeneutică, de-a dreptul surprinzătoare.

Încă de la începutul basmului ne întâlnim cu un element semnificativ al conținutului manifest, și anume infertilitatea, cum am spune astăzi, copilului imperial, care nu se resemnează cu situația, se tratează, și, în cele din urmă, reușesc să aibă copil.

Constantin Noica, în interpretarea sa filosofică, vede în reușita concepției în pofida obstacolelor care i se opun, un semn al excepționalului uman: „când viața nuși face isprava de la sine și totuși viața apare, înseamnă că poate

4 Op. Cit., pg. 47.

fi în joc ceva mai deosebit... de o natură ultimă în omenesc“. Pentru filosof, destinul fiului de împărat este acela al devenirii într-o ființă, simbolizată de tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte.

Din punct de vedere psihanalitic, infertilitatea și lupta cu ea, precum și reușita acestei lupte, deschid, în opinia mea, calea spre înțelegerea conținutului latent (inconștient) al basmului. Împăratul și împărăteasa, care pentru onirologia freudiană simbolizează părinții visătorului, pentru că așa își vede copilul, inclusiv copilul din adult, părinții, ca fiind personalități de rang înalt, nu se resemnează, se tratează. În paranteză, ne putem întreba pe bună dreptate: cine este visătorul care produce basmul? Ca în cazul oricărei creații populare este de presupus un autor anonim, a cărui creație (vis) este preluat și prelucrat de contemporani și apoi de generațiile următoare.

La început, cuplul infertil caută soluția la „vraci și filosofi“, care au consultat stelele, cu alte cuvinte erau astrologi. Cum astrele au rămas mute, împăratul și împărăteasa au apelat la mijloace neconvenționale — un „unchiaș dibaci“ dintr-un sat apropiat, care, ca orice terapeut care respectă cadrul profesiei, nu acceptă să se deplaseze la palat pentru consultație și-i invită pe „pacienți“ la „cabinetul“ său. În acest punct îmi vine în minte romanul „Cuvinte care eliberează“ de Marie Cardinal, unde personajul principal, care suferea de o metroragie severă, apelează, după ce a consultat mai mulți medici cu renume, la un psihanalist care îi aduce vindecarea.

Cititorul atent va fi observat, cu ușurință cred, sugestia mea că istețul unchiaș ar fi echivalentul psihanalistului contemporan sau cel puțin al psihoterapeutului. În măsura în care „lecurile“ pe care le oferă par a fi ierburi, ceaiuri sau ciuperci miraculoase, unchiașul este mai curând corespondentul unui medic, poate homeopat; însă prin discursul său arată remarcabilele virtuți psihologice și spirituale, care-l apropie de funcția de psihoterapeut. Încă din primul moment al consultației, bătrânul își demonstrează capacitatea

de a vedea dincolo de suprafața psihicului și de a intui problema pacientului — dorința de a avea copii. „— Bine ați venit sănătoși, dar ce umbli împărate să afli? Dorința pe care o ai o să-ți aducă întristare.“ Salutul de întâmpinare politicoasă e urmat abrupt de formularea problemei, ceea ce îmi amintește de modul de a proceda pe care-l practica nu de puține ori Freud, care comunica pacientului la prima întâlnire care-i este problema inconștientă. Dacă evaluăm această intervenție prin comparație cu procedeele psihanalitice, o putem considera ca fiind a unui terapeut care îndeplinește rolul unui eu auxiliar, mai lucid decât acela al pacientului. Astfel, terapeutul popular pare a se face ecoul acelei înțelepciuni populare referitoare la copii: „cine are să-i trăiască, cine nu, să nu-și dorească“.

Las deoparte pentru moment paralela între intervențiile unchiașului și cele ale unui psihoterapeut, pentru a regăsi firul principal, interpretarea basmului cu metoda interpretării visului. Teoria freudiană despre vis acordă, dintre instanțele superioare ale psihicului, doar supraeului un rol important în formarea visului, dar exclusiv restrictiv, de opoziție, ca și în starea de veghe, față de tendințele prohibite culturale. Pentru a se manifesta la nivelul conținutului manifest, inconștientul pulsional are nevoie de tot felul de deghizări simbolice care să-l facă acceptabil pentru ochiul de cerber al cenzurii (supraeul). De aceea, pentru a interpreta întâlnirea dintre împărat și unchiaș ca element oniric, trebuie să apelez la oniologia jungiană, unde inconștientul nu stă exclusiv sub semnul negativului, arhetipurile fiind structuri inconștiente prosociale/culturale.

Din acest unghi, se poate considera că aici avem de-a face cu un fragment de vis arhetipal în care se manifestă arhetipul spiritului, constelat de obicei în situații de viață dificile pentru a aduce soluția. Așa cum reiese din denumire, este vorba despre o dimensiune superioară a inconștientului colectiv. În studiul „Fenomenologia spiritului în basm“, Jung enumeră sim-

bolurile prin intermediul cărora se manifestă pentru conștiință arhetipul spiritului. Printre ele se află și „bătrânul înțelept“, care în basmul în discuție este clarvăzător și vindecător. O altă categorie de simboluri ale arhetipului spiritului sunt cele teriomorfe, respectiv animale, la care se apelează când mesajul (soluția problemei) este mai greu accesibil conștiinței. Un exemplu în acest sens este cazul uneia dintre fostele mele analizande care, aflată într-un doliu patologic, a avut un vis arhetipal în care primea soluția de la un câine-lup care vorbea (ca-n basme!): uitarea.

La fel ca în viață sau terapie, împăratul din basm, inflaționat de propria dorință, refuză momentul de reflecție sugerat de bătrânul înțelept, care-i mai atrage atenția asupra faptului că va avea un singur copil, ce-i drept, excepțional, un adevărat Făt-Frumos, de care însă nu se va bucura, preia doar „leacul“. La scurt timp după administrare, „împărăteasa se simți însărcinată“. Genitorii împreună cu toată curtea sărbătoresc reușita, dar problemele nu se încheie aici. De fapt, abia încep.

Cum am mai spus, înainte de a se naște, copilul a început să plângă în uter și nimic nu a putut să-l oprească, nici intervențiile vracilor, nici promisiunile mundane, banale ale tatălui său despre putere și femei frumoase. Apoi, ajuns la vârsta adolescenței, Făt-Frumos, conform profeției unchiașului, pleacă în lume pentru a căuta tinerețe fără bătrânețe. Nici în această situație, fiul de împărat nu s-a lăsat înduplecat să-și schimbe decizia, „rămânând statornic ca o piatră în vorbele lui“.

Voi încerca în continuare să descopăr sensul inconștient al celor două momente cruciale din viața fiului de împărat, plânsul în uter și plecarea de acasă în căutarea unei himere, amândouă părând a sfida logica obișnuită. Primul pas este de a semnală posibila legătură secretă între fragmente ale basmului care par dispartate, respectiv între infertilitatea cuplului imperial, pe de o parte, și fenomenul neobișnuit al plânsului în uter împreună cu

plecarea de acasă în căutarea imposibilului. O astfel de legătură există și la nivelul conținutului manifest: cei doi monarhi nu pot avea copii, ceea ce îi determină să găsească cu orice preț leacul infertilității. Urmează firesc concepția și nașterea, ca rezultat al depășirii momentului de infertilitate și apoi, la adolescență, plecarea de acasă. La prima vedere, o traiectorie obișnuită. Dar pe acest traseu, în basm sunt inserate două momente neobișnuite; plânsul în uter și căutarea în lume a ceea ce nu e de găsit: tinerețe fără bătrânețe. Pentru psihanalist aceste două momente fantastice reprezintă indicii ale manifestării inconștientului.

În vis, juxtapunerea elementelor componente ale conținutului manifest indică adesea o legătură causală la nivelul conținutului latent, al inconștientului. Dacă și basmul este în esență un vis, atunci între infertilitate și celelalte două elemente mai sus semnalate există o legătură subterană, dincolo de cea de la nivelul conținutului manifest. Mai întâi, care ar putea fi legătura profundă dintre infertilitatea părinților și plânsul în uter al copilului? Pentru a răspunde la această întrebare mă ghidez după insightul unei analize despre propria experiență în uterul mamei sale, pe care, după modelul bipartiției kleinienne „sân bun–sân rău“, l-a numit „uter rău“. Această analizandă ar fi putut plânge în uter, asemeni fiului de împărat. Conform reconstrucției mentale pe care a realizat-o în analiză, părinții săi au fost extrem de puțin implicați emoțional atât între ei, cât și față de copil. În special mama era de o răceală cu adevărat glacială. De unde și ideea că și-a început viața într-un uter rău. Dar s-ar putea spune același lucru despre cuplul împărătesc din basm?

Fără îndoială, răspunsul afirmativ pare a fi fără niciun fundament. Totuși, însăși infertilitatea cuplului ar putea constitui un indiciu despre calitatea relației dintre împărat și împărăteasă, dacă ar fi vorba despre o infertilitate psihogenă. În această privință deținem cunoștințe istorice pentru a avansa o supoziție. Știm că până târziu în secolul al XX-lea majoritatea

căsătoriilor, inclusiv și mai ales cele regale, se încheiau din interes economic sau politic. Mai știm că în aceeași lungă perioadă, condiția femeii era dificilă, discriminatorie, ceea ce se repercuta în plan psihic, influențând inclusiv fertilitatea cuplului.

Infertilitatea psihogenă s-a aflat pentru mult timp printre obiectele de studiu și terapie privilegiate ale psihanalizei. Dintre motivele psihice profunde generatoare de infertilitate amintesc pe cele mai des invocate în literatura de specialitate^[5]: refuzul feminității ca sexualitate și maternitate; cunoscut încă de la Freud și Adler ca invidie de penis și protest viril, rivalitate cu membrii de sex masculin ai familiei, dorința de a rămâne copil/dependent, atașament nesigur, la care pot fi adăugate motive mai de suprafață, cum ar fi respingerea partenerului.

În cazul soției de împărat din basmul lui Ispirescu, care este atât de ștearsă ca persoană, încât pare a fi menită doar reproducerii biologice, ca pentru foarte multe femei de-a lungul timpului, ar fi putut fi active toate motivele inconștiente invocate mai sus, dar foarte probabil refuzul rolului de femeie și mamă, căreia îi era menită de o cultură a bărbaților. Leacurile unchiașului au adus o rezolvare forțată, din exterior a conflictului inconștient în favoarea procreării, așa cum medicamentele psihiatrice remit uneori conflictele nevrotice. Dar cum remisiunea nu înseamnă vindecare, tot astfel reproducerea asistată, atât de practică în zilele noastre, nu rezolvă cu adevărat conflictele psihice inconștiente ale mamei^[6]. Este de presupus ca, și după naștere, mama nevrotică să rămână prizonieră a conflictelor profunde, care se exprimă în noua situație și în legătură cu copilul, făcându-i uneori existența de nesuportat. Așa s-a întâmplat cu analizanda care a simțit că la începutul vieții a trăit într-un uter rău. Mama sa a fost atât de neimplicată emoțional

---

5 Roberta J. Apffel și Rheta G. Keylor, „Psychoanalysis and Infertility”, International Journal of Psychoanalysis, 2002, nr. 83, p. 85.

6 Mali Mann (coord.), Reproducerea asistată. Aspecte inconștiente, Editura Trei, 2016.

în viața ei de copil, ba chiar ostilă, încât nu de puține ori s-a gândit că mai bine nu se naște. Acesta va fi fost, poate, și feelingul intrauterin al fiului de împărat: decât să trăiesc într-un deșert afectiv, mai bine nu mai mă nasc.

Dacă duc până la capăt dezvoltările anterioare, atunci concluzia este că fiul de împărat refuză să se nască nu pentru că nu dorește să se separe de mama sa sau pentru că nu se poate desprinde de paradisul uterin, cum s-ar putea presupune din perspectiva ideilor lui Otto Rank despre trauma nașterii, ci pentru că refuză pur și simplu viața, preferând neființa unei existențe de nesuportat. Dar o asemenea ipoteză nu doar că pare extrem de speculativă, ci este contrazisă chiar de desfășurarea ulterioară a basmului. După un moment de ezitare și refuz, chiar, în fața nașterii, eroul alege viața, și încă o viață veșnică și minunată, așa cum este tinerețea, adică tocmai tinerețea fără bătrânețe.

O ultimă întrebare mai stă în calea necesității de a abandona pista urmată până acum ca fiind de nesuștinut: de ce mult căutata și cu greu obținuta tinerețe fără bătrânețe este simbolizată în basm prin trei femei frumoase, așa cum sunt de obicei zânele? Întrebare din care se naște o alta: de ce sora mai mică, și nu vreuna din celelalte două, îi devine soție? Exegeza filosofică întreprinsă de Constantin Noica încearcă, de asemenea, să dea răspuns celor două întrebări. Triada surorilor ar simboliza „modelul ontologic“ în care ființa s-ar întruchipa în trei forme. „Era întâi individualul, apoi veneau determinațiile lui, în fine, era generalul... Trebuia deci ca una dintre surori să fie mai mică, întruchiparea individuală, anume, aceea care singura este activă în real. Fiul de împărat a găsit aievea modelul ontologic, arhetipul ființei care, întreit cum va fi pe pământ, va fi având întreire și în lumea proprie.“

Ca psihanalist, m-am dus cu gândul, pe urmele lui Freud, la motivul alegerii celor trei casete, abordat de întemeietorul psihanalizei în eseu cu același nume. În spatele motivului alegerii între trei casete, de aur, argint

și plumb, pus în scenă de Shakespeare în „Neguțătorul din Venetia“ se află motivul străvechi al alegerii dintre trei femei, moirele, zeițele destinului, dintre care ultima este neîndurătoarea Atropos, Zeița morții, moartea înseși. Bassanio, personajul shakesperian, câștigă mâna fetei alegând caseta de plumb, în care se afla portretul Portiei, în timp ce ceilalți doi competitori care aleg aurul și argintul eșuează. În interpretarea lui Freud, mitul despre alegerea între trei femei, în care alegerea cade invariabil asupra celei de a treia, este construit prin intervenția unui procedeu din travaliul visului, și anume reprezentarea prin contrar. Moartea, zeița morții, este simbolizată printr-o femeie tânără și frumoasă, iar necesitatea, inevitabilitatea morții, prin alegere liberă. Altfel spus, adevărul că omul este o ființă întru-moarte, cum susținea Heidegger, apare în formularea extrem de agreabilă a alegerii între trei femei frumoase, cea mai mică dintre ele, aleasă de fiecare dată, fiind și cea mai frumoasă.

În basmul „Tinerete fără bătrânețe...” situația este asemănătoare: fiul de împărat se căsătorește cu cea de a treia, „o zână înaltă, subțirică, drăgălașă și frumoasă, nevoie mare“. Putem presupune, deși din basm nu aflăm nimic, că s-a ajuns la căsătorie în urma unei opțiuni a bărbatului, adică exact ca în motivul mitic al alegerii între trei femei. Ceea ce ar confirma ipoteza care părea aproape infirmată despre faptul că dorința profundă, inconștientă care transpare din conținutul manifest al basmului este ajungerea la neființă, în Nirvana.

Mi s-ar putea reproșa că las în afara interpretării secvențe importante din basm, privilegiind doar două elemente: infertilitatea cuplului imperial și găsirea mult râvnitei tinerețe fără bătrânețe. Cel mai extins dintre fragmentele neabordate până acum este cel dedicat aventurilor trăite de Făt-Frumos pe drumul spre tinerețe fără bătrânețe... Este vorba despre trei întâlniri cruciale — cu gheonoaia, scorpia și fiarele din pădurea care înconjura palatul celor

trei surori care, împreună, întrupau tinerețe fără bătrânețe. Ajutat de calul său fermecat, fiul de împărat reușește de fiecare dată să depășească dificultățile, să învingă și să meargă mai departe. În vis, personajele pot întruchipa forțele psihice interne ale visătorului. Exegeza psihanalitică a basmelor (insistă asupra acestui aspect Bruno Bettelheim) ca fiind o simbolizare a conflictelor interne, de obicei cu forțele pulsionale, în cadrul procesului de maturizare, de creștere a capacității eului de a controla instinctele. Depășirea adversităților interne, reprezentate prin persoane sau obiecte din lumea exterioară (casa de turtă dulce din „Hänsel și Gretel“ simbolizează, după Bettelheim, lăcomie), marchează un progres în dezvoltarea psihică. În „Tinerețe fără bătrânețe...“, lucrurile par să stea cu totul diferit. Dacă dorința inconștientă din vis/basm este aceea de extincție (după naștere, fiul de împărat ar fi putut figura printre cazurile de moarte subită pentru care nu există explicație fiziologică!), atunci forțele instinctuale care încearcă să-l oprească din drumul regresiv capătă valențe pozitive, ca forțe care promovează viața. Gheonoaia și scorpia sunt de fapt femei lovite de blestemul părinților lor nemulțumiți că erau copii neascultători! Confruntarea cu ele ar putea însemna depășirea tentației de a se însoți cu femei vitale, nesupuse convențiilor și supremației bărbaților, în propensia nestăvilită spre Nirvana.

Momentul final, al întoarcerii fiului de împărat pe tărâmurile natale, unde își găsește sfârșitul nu este ușor de integrat în interpretarea pe care am propus-o. „Bine ai venit, că, dacă mai întârzi ai, și eu mă prăpădeam. O palmă îi trase Moartea lui... și căzu mort și îndată se și făcu țărână.“ Constantin Noica vede în acest sfârșit o confirmare a condiției umane prin neputința omului de a trăi la nesfârșit în aerul rarefiat al ființei. Psihanalistul poate vedea aici dacă basmul este și el un tip de vis, momentul șocant al trezirii din vis, în care dorința inconștientă de a intra în neființă era înveșmântată în culorile mirifice ale unei existențe paradisiace, și al confruntării fără spe-

ranță cu realizarea dorinței. Condiția umană trebuie acceptată nu numai ca existență finită, fință-întrumoarte, ci și ca existență dominată de principiul contrastării, conform căruia reușitele și nereușitele, bucuria și tristețea, iubirea și ura, plăcerea și neplăcerea, fericirea și nefericirea alternează implacabil.

BIBLIOGRAFIE

Roberta J. Apffel și Rheta G. Keylor, *Psychoanalysis and Infertility*, International Journal of Psychoanalysis, 2002, nr. 83, p. 85.

Pascal Bruckner, *Copilul divin*, Editura Trei, 2016

Mali Mann (coord.), *Reproducerea asistată. Aspecte inconștiente*, Editura Trei, 2016.

Otto Rank, *Trauma nașterii*, Editura Trei, 2021